

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-82-94>

УДК: 37.017:31](100)»18/19»

Поліщук Світлана Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та управління навчальним закладом,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>

sunrisemoon@email.ua

Кучинський Сергій Анатолійович,

викладач кафедри військової підготовки,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8037-6849>

kuchynska.iryana@kpnu.edu.ua

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ (XIX–XX СТ.)

Анотація. Стаття містить історичний ракурс громадянського виховання підростаючого покоління України, включаючи період з XIX до XX століття.

На основі історіографічних досліджень автори статті розкрили суть і зміст громадянського виховання, включаючи роки розбудови незалежної української держави, тобто після революційний і більш ранній періоди. У статті багато уваги приділено пошуку шляхів і концепцій розвитку громадянського виховання учнівської та студентської молоді, а також теоріям його становлення.

Автори статті звертають увагу на основні компоненти становлення і формування громадянської позиції учнівської та студентської молоді, особлива увага при цьому приділена національно-патріотичному вихованню, яке є найбільш вагомим чинником становлення (формування) громадянської позиції підростаючого покоління. Зокрема підкреслюється, що в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі соціально-державних цінностей.

У статті розкриті зміст громадянського виховання, його складові. Особлива увага при цьому приділена моральним цінностям становленню учнівської і студентської молоді як особистості.

Автори статті вказують причини, які негативно впливають (знижують) громадянські позиції підростаючого покоління, що несе в собі соціальну небезпеку. Велика увага приділена трансформаційним змінам і особливостям динаміки розвитку громадянського виховання учнівської і студентської молоді в Україні, що дає змогу вдосконалити в перспективі поглиблення засад його становлення на сучасному етапі з врахуванням реалій сьогодення.

Цінним в статті є те, що на основі проведених досліджень автори вказують на причини, які призвели до зниження громадянського виховання в Україні за досліджуваний ними період.

У статті зроблено акцент на необхідності поглиблення громадянського виховання учнівської і студентської молоді як такого, що сприяє її становленню як особистості.

Зважаючи на важливість піднятої проблеми (яка є актуальною і в наші дні), можемо відмітити, що дана стаття виконана на досить актуальну тему. Тому вона заслуговує на схвалення та може бути рекомендована до друку.

Ключові слова: виховання; впровадження; методи; теорії; громадянськість; реформування; молодь; процес; проблема; увага; цінності; вплив.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. За словами вітчизняного вченого М. Фіцули: «Людина народжується як індивід, як суб'єкт суспільства з притаманними їй природними задатками, формується як особистість у системі суспільних відносин завдяки цілеспрямованому вихованню» [10, с. 39]. При цьому слід зазначити, що кожний вид того чи іншого виховання має свої певні цінності. Формування цих цінностей, переростання їх у певні принципи («життєві кредо»), якими людина керується в своєму повсякденному житті і яким неухильно слідує, має надзвичайно важливе значення, оскільки це відображає її громадянську позицію [8, с. 149].

Зважаючи на перетворення, які мають місце в Українській державі (в суспільному житті країни, в економічній, політичній і інших сферах), ми з певністю можемо заявити, що сьогодні, як ніколи, гостро постає питання виховання підростаючого покоління на основі духовних цінностей. Громадянське виховання – це не тільки любов до рідної землі, до історичних надбань свого народу. Це передусім – висока моральна свідомість, усвідомлення життєвої потреби, трудової активності, розуміння потреб суспільства, готовність до соціальної творчості, потреба етичного самовдосконалення і інше. Тільки духовно сильна і морально стійка людина здатна на великі звершення, на самопожертву, на високий громадянський обов'язок. А тому, розуміючи всю важливість даної проблеми, її актуальність в умовах сьогодення, ряд вітчизняних педагогів нашої держави звертає на це особливу увагу. Особливе місце в контексті духовного виховання посідає громадянське

виховання як таке, що сприяє формуванню правової держави й демократичного суспільства.

Слід зауважити, що проблема розвитку ідей виховання громадянськості в Україні не є новою. Вона знайшла свій відбиток в наукових доробках низки (плеяди) вчених-педагогів порівняно недалекого минулого, яким є для нас ХХ століття. Такими вченими, безумовно, є: М. Драгоманов, Б. Манжосов, Я. Чепіга, С. Русова, М. Грушевський, О. Залужний, О. Попов, Г. Гриньків, Г. Ващенко, С. Ананьїн, А. Макаренко, І. Огієнко, В. Головацький, А. Слуцький та інші. Саме в їх працях закладено підвалини ідей та концептуальні положення громадянського виховання, що дає змогу визначити орієнтири його розвитку в сучасних умовах.

Виходячи із вищесказаного, ми можемо зробити висновок про те, що актуальність піднятої нами теми не викликає сумнівів. Тим більше, якщо взяти до уваги, як свідчать дані наукових досліджень, що в останні роки спостерігається значне зниження морального й духовного, а отже і громадянського виховання серед підростаючого покоління, що спричинено поглибленням суперечностей, які виникли на суспільному рівні і далі діють на родинному, освітньому, особистісному рівнях. Втрата таких духовних цінностей (чеснот) як доброта, любов до ближніх і до Батьківщини, чуйність, емпатія, повага, щирість і ін. несе в собі соціальну небезпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі громадянського виховання та формування у школярів і студентської молоді громадянської самосвідомості приділяють увагу ряд провідних вітчизняних вчених-педагогів, зокрема: М. Фіцула, А. Левківській, С. Сухомлинська, І. Зайченко, Л. Ваховський, І. Кучинська, А. Парфіненко, І. Підласий, В. Чудновський, В. Гурський, М. Левківські, О. Горбатюк, І. Бех.

Джерельну базу нашого дослідження, зокрема що стосується духовного і національно-патріотичного виховання, ми знаходимо в наукових працях сучасних вчених: В. Кременя, І. Прокопенко, С. Сисоєвої, Л. Ткаченко, О. Довгань, О. Соколан, І. Кучинської, С. Поліщук, І. Беха, В. Білоусової, Т. Петрової, О. Любар, Л. Березівської, М. Забрицького та інші.

Проблема громадянського виховання знайшла своє відображення в постановах і законах директивних органів України, зокрема у Законі України «Про освіту», «Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті», у Законі України «Про загальну середню освіту», у концепції «Нова українська школа» та в інших законодавчих актах. Зміст усіх цих видань направлений на вирішення даної проблеми – проблеми розвитку громадянського виховання учнівської та студентської молоді (підростаючого покоління).

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є дослідження і аналіз розвитку громадянського виховання учнівської та студентської молоді, які мали місце в Україні в кінці ХІХ – початку ХХ століття.

Завдання статті:

- розкрити передумови і обґрунтувати доцільність поглиблення громадянського виховання учнівської і студентської молоді наприкінці XIX – початку XX ст.;
- охарактеризувати (здійснити періодизацію) розбудову вітчизняної освіти і школи в контексті вчень вітчизняних вчених-педагогів;
- проаналізувати трансформаційні зміни і особливості динаміки розвитку громадянського виховання в Україні а досліджуваний нами період (кінець XIX – початок XX ст.).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Виховання високоморального підростаючого покоління в сучасний період є надзвичайно важливим завданням, на успішне вирішення якого повинні бути направлені зусилля всіх інституцій.

Розбудова незалежної Української держави вимагає виховання нового покоління, яке б, увібравши із здобутків минулого все найбільш прогресивне, змогло здійснити велику місію: підняти державу на більш високий економічний і соціальний рівень її розвитку, відродити її духовність, виховувати в ній найкращі моральні цінності тощо. В цьому контексті ми можемо, безперечно стверджувати, що в процесі виховання формується внутрішній світ дитини. Тобто виховання формує дитину, як особистість, оскільки цілеспрямований виховний вплив на неї передбачає формування в ній позитивних якостей і подолання наслідків впливу на неї негативних об'єктивних чинників [7, с. 237].

Виходячи із вищесказаного, ми з певністю можемо стверджувати, що, досліджуючи процес виховання у сучасний період, необхідно в першу чергу звернути увагу на формування в підростаючого покоління духовних цінностей.

Саме на це велику увагу звертає відомий український вчений І. Бех. За його словами, у вихованні особистості мірилом унормованості поведінки є її відповідність соціальним нормам, вимогам суспільства, в якому живе людина. Вчений відмічає, що цивілізоване суспільство завжди поєднує загальнолюдські і національні моральні норми – ті цінності, які може свідомо привласнити людина. Лише порівнявши узагальнюючі індивідуальні цінності з особистістю загалом, можна зробити висновок, що її звичним способом буття є безперервний розвиток [1, с. 124–129].

Слід відмітити, що за часів державної незалежності, якими знаменується початок XX ст. (20–30 роки) та кінець XX ст., а також початок XXI ст., передові громадські діячі і визначні педагоги цього часу (С. Русова, Я. Чепіга, Г. Гринько, А. Готалов-Готліб, О. Залужний, Я. Мамонтов, О. Музиченко, І. Соколянський, Г. Ващенко і ряд інших) приділяли велику увагу громадянському вихованню учнівської молоді. На це були націлені ряд різноманітних за характером та змістом опублікованих та неопублікованих джерел, а саме: матеріали офіційного характеру (закони, постанови, накази, розпорядження

тощо) видані Наркомосом України, радянським урядом, в таких періодичних виданнях, як: «Вісник народного комісаріату освіти України», «Порадник по соціальному вихованню дітей», збірники окремих губернських відділів освіти («Освіта на Харківщині», «Освіта на Артемівщині», «Освіта Кам'янецьчини», «Освіта Прилуччини», «Освіта Проскурівщини»); публікації в педагогічній періодиці 20-х років ХХ століття «Шлях освіти», «Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки», «Радянська освіта», «Радянська школа» та інші), роботи окремих українських педагогів та діячів освіти, які були сучасниками досліджуваного періоду (Я. Ряппо, В. Зіньковський, С. Сірополко, А. Макаренко та інші). Саме у їх працях віддзеркалилися прагнення до відродження національної школи. Особливо боротьба велася за формування певного світогляду дітей та молоді. На це була направлена робота всіх культурно-просвітительських закладів, зокрема й школи. В цей час виходить у світ ідейно-виховного спрямування стаття відомого педагога, вченого Я.Чепіги «Національність і національна школа», опублікована в 1910 році в педагогічному журналі «Світло». В цьому ж році була надрукована стаття Г. Шерстюка «Б. Грінченко й українська школа». В 1911 році вийшла стаття С. Русової «Українські земства в справі завдання народної освіти». В 1912 році була опублікована стаття К. Коржа «З історії народної освіти на Україні». У 1913 році в цьому журналі С. Русова надрукувала статтю «Ідейні підвалини школи». У наступні роки виходять її наукові праці, направлені на розбудову вітчизняної школи «Нова школа» (1914; 1917 рр.), «Національна школа соціального виховання», «Націоналізація школи».

Усі ці наукові доробки були направлені на розбудову національної школи. Крім цього, в них в більшій чи меншій мірі приділялася увага громадянському вихованню учнів та підростаючої молоді. Особливо велику увагу розбудові національної школи і громадянському вихованню учнів та молоді приділила визначний педагог і громадський діяч Н. Лубенець. Її праці щодо теорії і практики виховання, які були опубліковані в дорадянські часи («Дошкільне виховання та народна школа» (1913 р.), «Біля життєдайного джерела» (1912 р.) в значній мірі вплинули на формування педагогічної думки.

Новим періодом розбудови вітчизняної освіти і школи стали 1917–1920 рр. – період визвольних змагань українського народу. У 1917 році був заснований журнал «Вільна українська школа», в якому публікувалися праці визначних вітчизняних педагогів. У них йшлося про необхідність реформування освіти в Україні та шляхи майбутньої освітньої системи.

Характерною рисою цього етапу становлення вітчизняної педагогічної думки було обґрунтування власної оригінальної системи освіти, в основі якої лежали професіоналізація та соціальний захист дитинства (розбудова національного змісту навчання і виховання).

Загалом є підстави стверджувати, що в 20-х роках ХХ століття (період визвольних змагань) найбільш поширеним було національне виховання, основою якого було соціально-патріотичне виховання підростаючого покоління, де пропагувалися ідеї трудового виховання; принципи вільного виховання і педоцентризму.

Найбільш складним періодом розбудови вітчизняної школи, а отже і громадянського виховання дітей та молоді, безумовно, були 30-ті роки ХХ століття, оскільки специфічною рисою цього етапу, за словами О. Сухомлинської, було те, що вершину ієрархії канонів посідають ідеї марксизму-ленінізму, як соціально-політичне вчення. Це призвело до того, що зміст громадянського виховання дітей та молоді базувався (обґрунтовувався) на ідеях В. Леніна, де заперечувалося все, що не відповідало його вченню. Виховання базувалося на основі радянської ідеології, де все «инакомыслящее» розглядалось, як вороже, недопустиме, була зневажена християнська мораль – основа громадянського виховання. Так у своїй праці «Народна освіта і демократія» соратник і дружина вождя світового пролетаріату Н. Крупська, простежуючи історичний розвиток вітчизняної школи і прогресивні концепції громадянського виховання в Україні, започатковані і розроблені прогресивною громадськістю Української держави, піддає їх нищівній критиці, як буржуазне, реакційне, що не відповідає радянському способу життя. На місце досить розкріпаченої педагогічної думки, яка віддзеркалювала цілий спектр різноманітних підходів до виховання учнівської молоді, почала висуватися чітка і регламентована партійно-класова ідеологема. У 1933 році Й. Сталін надіслав до ЦК КПУ телеграму, у якій говорилося про припинення українізації. А в 1938 році постановою ради народних Комісарів і ЦК ВКП(б) прийнято рішення «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей». Національне почало трактуватися як «націоналістичне», що як ганебний ярлик навішувалося тому, хто згадував про національну історію чи наважувався розмовляти українською мовою в російському оточенні.

Така постановка питання завдала нищівного удару громадянському вихованню української учнівської та студентської молоді. Фактично були знищені підвалини громадянського виховання і підростаючого покоління України, оскільки були знищені духовні історичні цінності українського народу.

Слід відмітити, що цей період був досить довготривалим, фактично до 90-х років ХХ століття. І тільки з моменту здобуття державної і політичної незалежності Україною у 1991 році (24 серпня) почалася фактично розбудова вітчизняної освітньої системи, почалося відродження (повернення) історичної правди щодо творення української державності. Підтвердженням цьому є дослідження даної проблеми вченої-педагога І. Кучинської, яка відмічає: «Слід зауважити, що з 1934 р. по 1991 р. ХХ ст. крім педагога В. Сухомлинського («Народження громадянина», 1970) питання громадянського виховання майже не висвітлювалось. Видатний педагог конкретизував педагогічний зміст понять «громадянськість» і «громадянське виховання». Що стосується 70–80-х рр. ХХ ст. концепція громадянського виховання розглядається з догматично-ідеологічних (комуністичних) позицій. І тільки з проголошенням незалежності України 1991 р. погляди змінюються з догматично-політичних на державно-демократичні [3].»

Усе більше вітчизняних педагогів починають відверто заявляти про необхідність реформування вітчизняної освітньої системи, наголошуючи на доцільності приближення її до європейських і світових стандартів. У цьому контексті особлива увага приділяється проблемі громадянського виховання учнівської і студентської молоді. З даного приводу публікується ряд наукових праць на сторінках навчальних посібників і наукових збірниках педагогічного спрямування. Проблеми громадянського виховання приділяють велику увагу ряд провідних вітчизняних вчених, зокрема: О. Сухомлинська, А. Растригіна, О. Пилипчук, О. Коновець, Л. Яресько, Т. Петрова, І. Передрій, В. Онопрієнко, І. Зайченко, В. Луговий, Л. Ваховський, М. Фіцула, П. Щербань, І. Кучинська, М. Левківський, О. Пометун, О. Овчарук та інші. На основі вищесказаного, ми спостерігаємо, що проблематика громадянського виховання була і залишається однією із найактуальніших та своєчасних. Під керівництвом академіка І. Бега в Інституті проблеми виховання НАПН України цій тематиці приділяється особлива увага. Адже в умовах сьогоденних реалій (агресія РФ, спад економіки) цей аспект виховної діяльності надзвичайно важливий [5, с. 193].

Особливо важливе місце в структурі громадянського виховання займає (становить) моральне виховання. За словами вченої Р. Даниляк: «Моральне виховання – це основа сучасної релігійної парадигми виховання». Вчена підкреслює, що релігійні моральні цінності є стійкими універсальними, непідвладними політичній та ідеологічній кон'юнктурі, мають гуманістичне значення, абсолютний характер і, що найважливіше для виховання, позитивну спрямованість. Безвідносно до історичних епох моральні цінності мають вічний, а не релятивістський характер, а моральні вимоги передаються від покоління до покоління. Це стосується передусім норм регулювання відносин між людьми: настанов не красти, не вбивати, допомагати один одному, виконувати обіцянки, говорити правду тощо [2, с. 81].

Крім важливості морального впливу на процес громадянського виховання підростаючого покоління, не менш важливе значення відіграють і інші складові, без яких добитись успішного вирішення даної проблеми практично неможливо. Так у монографії «Становлення і розвиток ідей громадянського виховання у вітчизняній педагогічній думці (друга половина XIX – 30-ті рр. XX століття)» вчена І. Кучинська підкреслює значимість взаємодії у виховній ідеології трьох компонентів (рис. 1):

Рис. 1 Основні компоненти виховної ідеології громадянського виховання

І. Кучинська наголошує на таких основних напрямках розвитку ідей громадянського виховання, а саме: патріотичний (формування громадського обов'язку

перед суспільством; створення високого ідеалу служіння рідному народові; виховання шанобливого ставлення до рідної мови, культури, традицій; любов і відданість батьківщині, прагнення захищати її інтереси); національний (формування національної свідомості й самосвідомості; усвідомлення етнічної спільності та національних цінностей і потреб); правовий (усвідомлення прав, обов'язків, ставлення до закону, інститутів влади; формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки); соціальний (визначення й усвідомлення ієрархії соціальних цінностей; формування соціальної поведінки) [6, с. 142].

Розглядаючи важливість громадянського виховання учнівської та студентської молоді, хочеться звернути увагу, посилаючись на рис. 1 професора І. Кучинської, на якому відображені три основні компоненти, що в найбільшій мірі сприяють становленню і формуванню громадянської позиції молоді, на національний та патріотичний компоненти. Цим компонентам приділяли і продовжують приділяти велику увагу ряд провідних вітчизняних учених. Зокрема питання виховання національно-патріотичної особистості знайшло своє відображення в наукових доробках таких українських просвітителів (які знані й за межами України) як: Г. Сковорода, Т. Шевченко, К. Ушинський, О. Духнович, Я. Чепіга, П. Юркевич, І. Огієнко і ін. у своїх працях визначне місце вони відводили вихованню патріотизму, а саме: любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу, повазі до історичного минулого, формуванню національної самосвідомості.

Зазначена вище проблема знайшла своє відображення також в працях сучасних вчених-педагогів, зокрема: О. Акімова, О. Безкоровайної, П. Вербицької, О. Дубасенюк, І. Зязюва, Г. Тарасенка, К. Чорної, В. Шахова, Л. Ярошинської та ін.

На основі вищесказаного, ми можемо констатувати, що у сьогоdnішніх реаліях функціонування й розвитку суспільства актуальність питання формування національно-патріотичної особистості, яка готова виявляти національну гідність, здатна успішно самореалізовуватися в соціумі як громадянин, носій української національної культури, котрий глибоко знає її й уміє передати наступним поколінням, є досить актуальним. На це націлена «Стратегія національно-патріотичного виховання», яка затверджена Указом Президента України 18 травня 2019 року. В ній зазначається: «В Україні національно патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, повага до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей» [9].

Отже національно-патріотичне виховання є складником загально-виховного процесу громадянського виховання, котрий реалізується як у позанавчальній діяльності, так і в процесі опанування фахово-спрямованими дисциплінами.

Розглядаючи актуальність і важливість громадянського виховання підростаючої молоді, вчена І. Кучинська звертає нашу увагу на необхідність поглиблення (посилення) даного процесу. Зокрема у навчальному посібнику «Педагогіка вищої школи» автор І. Кучинська акцентує увагу на значимості процесу управління вихованням. Тобто на діяльності педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на студентів. Вчена І. Кучинська підкреслює саме важливість громадянської компоненти [5, с. 193].

Особливий інтерес серед педагогів (і не лише) викликає наукова праця І. Кучинської «Історико-виховні особливості розвитку ідей громадянськості в Україні (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття)». В цій праці вчена акцентує увагу на періодизації піднятої теми дослідження, а саме:

I період (1861–1900 рр.) – розвиток ідей громадянського виховання у вітчизняній суспільно-педагогічній думці. Відмінною особливістю педагогіки цього періоду стає процес інтенсивного розвитку теорії виховання, в якій громадянські ідеї набувають актуального значення. Основними у цьому періоді були *суперечності*: між об'єктивною потребою розвитку ідей громадянського виховання й несприйняттям офіційною владою, при цьому, національних ціннісних орієнтирів; розбіжність у педагогічних поглядах на виховні ідеї громадянського становлення та усвідомлення необхідності кардинальних змін у аспекті виховної діяльності, критика консерватизму діяльності Міністерства народної освіти. Серед домінуючих *тенденцій* періоду: виховання законослухняних громадян.

II період (1900–1916 рр.) – формування закономірностей розвитку ідей громадянського виховання: впровадження в освітній процес правової компоненти, формування правових основ мислення і культури поведінки учнівської молоді (1900–1908 рр.); утвердження національно-соціальних ідей громадянського розвитку учнів у виховній теорії (1909–1916 рр.). Основними у цьому періоді були *суперечності*: між активним розвитком правового виховання й відчутною його залежністю від ідейних виховних установок; між обґрунтованими у теорії виховання пріоритетними цінностями (правосвідомість, моральність, народність, патріотизм) та неоднозначно визначеними напрямками їх впровадження. Характерними *тенденціями* стали: зростання ролі приналежності до спільноти що включає в себе повагу до державних законів; посилення підготовки до захисту державницьких інтересів.

III період (1917–1920 рр.) – особливості динаміки розвитку ідей громадянського виховання в Україні: національно-демократичні мотиви розвитку ідей громадянського виховання. Період характеризується еволюцією громадянської ідеї, що проявилася у політичному ідеалі розбудови української незалежної держави. Основні *суперечності* цього періоду: між активним розвитком ідей громадянського виховання у контексті державотворчих устремлінь та недостатнім проміжком часу для повноцінної їх реалізації у процесі виховної діяльності. Домінуючими *тенденціями* стали: національно-патріотичне виховання; демократично орієнтований уклад життя шкіл.

IV період (1921–1933 рр.) – трансформаційні зміни ідей громадянського виховання: інтенсивне впровадження у виховну теорію соціальних ідей формування громадянськості учнів (1921–1929 рр.); політико-ідеологічна стандартизація процесу виховання

громадянськості дітей та молоді (1929–1933 рр.). Основними у цьому періоді були *суперечності*: між активним розвитком соціальної теорії виховання та її підпорядкуванні актуалізованому у суспільстві ідеологемам; між об'єктивною потребою громадянського формування особистості та частими політично зумовленими змінами виховних пріоритетів. Серед основних *тенденцій* цього періоду: організація колективної продуктивної праці та суспільно-корисної діяльності в єдності з політичним інформуванням; організація учнівського самоврядування; висока активність діяльності дитячих та молодіжних громадських організацій; пріоритетність суспільно-політичної, просвітницько-пропагандистської ролі вчителя; ідеологізація виховної діяльності [4, с. 76–77].

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Вихованість особистості, як свідчать проведені нами дослідження, характеризуються сформованістю у неї системи моральних властивостей, які відображають її ставлення до людей, колективу, суспільства, довколишньої дійсності, до самої себе.

Громадянське виховання – це двосторонній процес, який полягає у впливі вихователів на вихованців та навпаки у відповідних діях останніх, тобто у засвоєнні ними моральних понять, у попередженні свого ставлення до морального та аморального і в усій поведінці. Процес громадянського виховання триває впродовж всього життя людини та потребує постійного пошуку засобів його впровадження та вдосконалення.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бех, І.Д., 1997. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, 1, 124–129.
2. Даниляк, Р.З., 2018. Виховання загальнолюдських чеснот як складова морального виховання молодших школярів засобами дитячої періодики. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]*, 24 (1–2018), 1, 360.
3. Кучинська, І.О., 2009. *Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX–XX ст.)*: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 196.
4. Кучинська, І.О., 2014. *Історико-виховні особливості розвитку ідей громадянськості в Україні (друга половина XIX – 30-ті рр. XX століття)*: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: видавець ПП Зволейко Д.Г., 76–77.

5. Кучинська, І.О., 2020. *Педагогіка вищої школи: навчальний посібник*. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 193.
6. Кучинська, І.О., 2017. *Становлення і розвиток ідей громадянського виховання у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ століття): монографія*, Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 142.
7. Поліщук, С.В., 2018. Виховання дітей у контексті вчень зарубіжних педагогів-реформаторів. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]*, 24 (1–2018), Кам'янець-Подільський, 360.
8. Поліщук, С.В., 2018. Педагогічна спадщина І. Огієнка. *Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]*, 25 (2–2018), Кам'янець-Подільський, 272.
9. Стратегія національно-патріотичного виховання. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019//Text>>.
10. Фіцула, М., 2007. *Педагогіка: навч. посібник*, Вид.2-ге, випр. і доп. Київ: Академвидав, 560.

HISTORICAL RETROSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF CIVIC EDUCATION IN UKRAINE (20th–21st CENTURIES)

Svitlana Polishchuk,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and
Management of Educational Institutions,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>
sunrisemoon@email.ua

Sergey Kuchynskyi,

Teacher of the military department preparation,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8037-6849>
kuchynska.iryana@kpnu.edu.ua

Abstract. The article contains a historical perspective of civic education of the younger generation of Ukraine, including the period from the 19th to the 20th century. On the basis of historiographical research, the authors of the article revealed the essence and content of civic education, including the years of development of the independent Ukrainian

state, after the revolutionary and earlier periods. Much attention is paid to the search for ways and concepts of development of civic education of pupils and students, as well as theories of its formation with reference to foreign scholars and educators of that time.

The authors of the article pay attention to the main components of establishment and formation of civic position of pupils and students, and the special attention is paid to national-patriotic education, which is the most important factor in establishment (formation) of civic position of the younger generation. In particular, it is emphasized that in Ukraine national-patriotic education is one of the priority areas of the state and society for the development of national consciousness on the basis of socio-state values.

The article reveals the content of civic education, its components. Particular attention is paid to the moral values of the formation of pupils and students as individuals.

The authors of the article indicate the reasons that negatively affect (reduce) the civic position of the younger generation, which carries a social danger. Much attention is paid to transformational changes and specifics of the dynamics of civic education of pupils and students in Ukraine, which allows improvement and deepening of the foundations of its formation at the present stage, taking into account the realities of today.

The valuable thing in the article is that on the basis of the conducted research the authors point out the reasons that led to the decrease of civic education in Ukraine during the period under study.

The article emphasizes the need to deepen the civic education of pupils and students as one that contributing to their formation as individuals.

Acknowledging the importance of the issue (which is relevant today), we can note that this article deals with a very relevant topic. For this reason, it deserves to be approved and recommended for publication.

Keywords: education; implementation; methods; theories; citizenship; reforming; young; process; problem; warning; values; influence.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bekh, I.D., 1997. Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Spiritual values in the development of personality], *Pedahohika i psykholohiia*, 1, 124–129.
2. Danyliak, R.Z., 2018. Vykhovannia zahalnoliudskykh chesnot yak skladova moralnoho vykhovannia molodshykh shkolariv zasobamy dytiachoi periodyky [Education of universal virtues as a component of moral education of junior schoolchildren by means of children's periodicals], *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats / Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [hol. red. Labunets V.M.]*, 24 (1–2018), Kamianets-Podilskyi, 360.

3. Kuchynska, I.O., 2009. *Vykhovannia hromadianskosti v Ukraini (druha polovyna KhIKh-KhKh st.)* [Education of citizenship in Ukraine (second half of the XIX-XX centuries)]: monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi nats. un-t imeni Ivana Ohienka, 196.

4. Kuchynska, I.O., 2014. *Istoryko-vykhovni osoblyvosti rozvytku idei hromadianskosti v Ukraini (druha polovyna KhIKh – 30-ti rr. KhKh stolittia)* [Historical and educational features of the development of ideas of citizenship in Ukraine (second half of the nineteenth – 30's of the twentieth century)]: navchalnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyi: vydavets PP Zvoleiko D.H., 76–77.

5. Kuchynska, I.O., 2020. *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of higher education]: navchalnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyi : Vydavets PP Zvoleiko D.H. S., 193.

6. Kuchynska, I.O., 2017. *Stanovlennia i rozvytok idei hromadianskoho vykhovannia u vitchyznani i pedahohichnii dumtsi (druha polovyna KhIKh – 30-ti rr. KhKh stolittia)* [Formation and development of ideas of civic education in domestic pedagogical thought (second half of the XIX – 30s of the XX century)]: monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D.H., 142.

7. Polishchuk, S.V., 2018. *Vykhovannia ditei u knteksti vchen zarubizhnykh pedahohiv-reformatoriv* [Raising children in the context of the teachings of foreign teachers-reformers]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats / Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [hol. red. Labunets V.M.]*, 24 (1–2018), Kamianets-Podilskyi, 360.

8. Polishchuk, S.V., 2018. *Pedahohichna spadshchyna I. Ohienka* [Pedagogical heritage of I. Ogienko], *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: Zbirnyk naukovykh prats / Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [hol. red. Labunets V.M.]*, 25 (2–2018), Kamianets-Podilskyi, 272.

9. *Strategiya natsionalno-patriotychnogo vyhowannia* [Strategy of national-patriotic education]. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019//Text>>.

10. Fitsula, M., 2007. *Pedahohika* [Pedagogy]: navch. Posibnyk, vyd.2-he, vypr. dop., Kyiv: Akademvydav, 560.